QVAM URMAT DE UN CONECTIV SUBORDONATOR

DE

FRIEDA EDELSTEIN

1. În capitolul despre propozițiile consecutive, între conectivele indicate de gramatici, figurează și *quam ut* cu mențiunea că se folosește după un comparativ în regentă [1] (vezi, de exemplu, infra, Nep., 12, 3, 2), dar în realitate segmentul de enunț care începe cu *quam ut* — considerat o subordonată consecutivă — cuprinde, după cum vom căuta să arătăm în cele ce urmează, două propoziții : prima este o circumstanțială de mod comparativă, iar a doua, o subordonată consecutivă; predicatul comparativei, fiind același cu al regentei, nu este exprimat. Avem deci a face cu un caz care poate fi inclus în cadrul silepsei [2].

Situația semnalată nu reprezintă decît unul din aspectele unui fenomen mult mai complex, dat fiind că, după *quam*, în succesiune nemijlocită, pot să apară diferite alte conective subordonatoare (vezi infra, p. 45), iar circumstanțiala comparativă introdusă prin *quam* poate fi :

a. O propoziție comparativă de egalitate, după *aeque, non aliter, haud* (sau *non*) *secus, tam* etc. : Sen., *Ep.*, 82,3 : *aeque qui in odoribus iacet mortuus est quam qui rapitur unco* (sc. *quam* [*est mortuus is*] *qui...*); Ov., *Tr.*, 1, 3, 11—12 : *non aliter stupui quam qui Iouis ignibus ictus uiuit* (sc. *quam* [*stupet is*] *qui...*); Sen., *Ep.*, 75, 17 : *tam imbecillum quod nocet quam cui nocetur* (cf. și 84, 11; 117, 7; T. Liv., 24, 14, 4).

b. O propoziție comparativă de inegalitate, după un adjectiv sau un adverb la gradul comparativ de superioritate sau de inferioritate în regentă ori pe lîngă un verb care include în sensul său lexical ideea de comparativ (*malle*, un derivat cu *prae-*, *ante-* etc.) : *mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subiceretur, praeoptantes* (T. Liv., 28, 21,9; cf. și 22, 51, 3; Nep., 12, 3, 2; Plt., *Tri.*, 762 etc.).

---

[1] Vezi R. Kühner, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, II/2, Hannover, 1879, p. 821; H. Menge, *Repertorium der lateinischen Syntax und Stilistik*, Wolfenbüttel, 1914, p. 296; O. Riemann, *Syntaxe latine*, Paris, 1942, p. 376; S. I. Sobolevskij, *Grammatika latinskogo jazyka*, Moskva, 1950, p. 238; A. Ernout—F. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris, 1964, p. 346; Leuman—Hofmann— Szantyr, *Lateinische Grammatik*, II, München, 1965, p. 641 ș.a.

[2] Silepsa este considerată de unii specialiști ca formă a brachilogiei (vezi H. Menge, *op. cit.*, p. 508; E. Berger, *Stylistique latine*, Paris, 1942, p. 247); alții o separă însă de brachilogie (vezi, de exemplu, Leumann—Hofmann—Szantyr, *op. cit.*, II, p. 824, 826).

2. Interpretarea potrivit căreia segmentul începător cu *quam* include două propoziții este sprijinită de următoarele considerente:

1. Necesitatea existenței unui al doilea termen al comparației, impus de conținut în situațiile menționate [3], ceea ce justifică prezența lui *quam*, care altfel ar fi de prisos.

2. *Quam* nu este conectiv la nivelul propoziției, ci la nivelul frazei; folosirea lui indică existența unei subordonate comparative (cu predicatul exprimat sau subînțeles), fapt admis de unii gramatici [4], dar negat, implicit, de alții [5] prin afirmația că — la nivelul propoziției — am avea, după un comparativ de inegalitate, al doilea termen al comparației, precedat de *quam*, în același caz cu primul. Dar tocmai posibilitatea prezenței oricărui caz — inclusiv a nominativului, incompatibil cu regimul prepozițional — după *quam* infirmă caracterul de conectiv la nivelul propoziției. Nu se poate, de asemenea, admite că raportul de subordonare a complementului circumstanțial comparativ precedat de *quam* s-ar realiza prin flexiune cazuală, căci unul și același raport sintactic nu reclamă moduri de exprimare care să epuizeze toate posibilitățile paradigmatice, pe lîngă faptul că avem și aici incompatibilitatea nominativului cu funcțiunea de complement circumstanțial.

Identitatea cazului unor substantive (sau substitute ale substantivului) în segmentul care îl precedă și în cel care îi succedă lui *quam* nu este impusă, așadar, de funcțiunea sintactică de complement al comparativului, ci se explică prin existența aceluiași raport sintactic față de predicat în ambele propoziții. Predicatul comparativei poate fi neexprimat, dar nu inexistent. Necesitatea subînțelegerii lui este confirmată nu numai prin repetarea, în segmentul de după *quam*, a cazului guvernat de verbul din segmentul precedent, ci și prin prezența unor complemente; astfel în: *ut melius consulerem tibi quam illi* (Plt., *Capt.*, 719—720), *illi* stă în dativ datorită funcțiunii sale de complement indirect al verbului *consulere*, al doilea termen al comparației fiind propoziția introdusă prin *quam*, al cărei predicat subînțeles este același *consulerem;* iar în: *quis autem amicior quam frater fratri?* (Sall., *Iug.*, 10, 5), prezența complementului indirect *fratri* impune obligativitatea subînțelegerii predicatului *est amicus*.

---

[3] Pentru situațiile în care comparativul nu implică un al doilea termen, vezi, H. Menge, *op. cit.*, p. 189 sqq.

[4] Afirmații în acest sens găsim la R. Kühner, *op. cit.*, II/1, p. 299: „die genauere Erörterung dieses Ablativs, an dessen Stelle auch ein vergleichender Nebensatz mit *quam*, *als*, gebraucht werden kann, wie *lingua Graeca locupletior est, quam Latina* (*est*), werden wir § 221... geben"; la Leumann—Hofmann—Szantyr, *op. cit.*, II, p. 109: „Sekundär ist die Ausdrucksweise mit *quam*... für seine Ausbreitung war auch von Bedeutung,... dass bei Zusätzen zum verglichenen Subst., besonders wenn ein Relativsatz hinzutrat, sich der abgekürzte Vergleichungssatz mit *quam* vor der schleppenden ablativischen Konstruktion empfahl".

[5] Cf., de exemplu, H. Menge, *op. cit.*, p. 102; C. Stegmann, *Lateinische Schulgrammatik*, Leipzig—Berlin, 1918, p. 141; Maria Pîrlog, *Gramatica limbii latine*, București, 1966, p. 156; I. I. Bujor—Fr. Chiriac, *Gramatica limbii latine*, București, 1971, p. 182 sq. La A. Ernout—F. Thomas, *op. cit.*, p. 168, construcția cu *quam* figurează ca una din modalitățile de a exprima complementul comparativului („Le comparatif latin a deux constructions usuelles: a) l'ablatif... b) la particule *quam*), iar O. Riemann, *op. cit.*, p. 143, cu toate că îl consideră pe *quam* conjuncție, admite totuși, în mod inconsecvent: „après le comparatif des adjectifs ou des adverbes, on remplace souvent par un ablatif la conjonction *quam* (§ 279 b) suivie d'un nominatif ou d'un accusatif".

Folosirea, în ambele segmente, a prepoziției corespunzătoare funcțiunii sintactice îndeplinite pe lîngă predicat, se încadrează tot ca argument în sensul celor de mai sus: *profecto uirtus atque sapientia maior in illis fuit... quam in nobis* (Sall., *Cat.*, 51, 42; cf. și 7, 4; 8, 1 etc.).

Găsim, de altfel, atestate, mai ales în latina arhaică, formulări în care predicatul din comparativă, deși același cu cel din regentă, nu este omis, îndeosebi cînd modul trebuie să difere: *opsecro, infidelior* [*tu*] *mihi ne fuas quam ego sum tibi* (Plt., *Capt.*, 443; cf. și id., *Pseud.*, 438–439; *Curc.*, 305), sau formulări în care predicatul e subînțeles în regentă: *non tuum tu magis uidere quam ille suum gnatum cupit* (Plt., *Capt.*, 399). Obligativitatea exprimării predicatului în ambele propoziții se impune, desigur, în cazul noncoincidenței verbelor (determinantele variind după regimul fiecărui predicat): *uerum mulierem peiorem quam haec amica est Phaedromi non uidi neque audiui* (Plt., *Curc.*, 593–594; cf. și id., *Bacch.*, 767 etc.).

Situația lui *quam* după un comparativ de inegalitate sau de egalitate nu diferă, de fapt, de a unui *ut* după un comparativ de egalitate, în cazul căruia este totuși unanim admisă obligativitatea subînțelegerii unui predicat (*ut* + substantiv sau pronume nefiind considerat complement al comparativului de egalitate): Sall., *Iug.*, 18,1: *quis cibus erat caro ferina atque humi pabulum uti pecoribus* (sc. [*non aliter*] *uti* [*est*] *pecoribus*). Predicatul, identic cu cel din primul termen al comparației, se subînțelege în al doilea, așa încît se exprimă numai subiectul și complementele în măsura în care ele diferă lexical de cele din primul termen. Datorită simetriei comparației, în ambii termeni, apar de regulă determinante cu aceeași funcțiune sintactică și ca atare în același caz.

Quam menține rolul de conectiv al unei subordonate comparative și în situațiile cînd el precedă o conjuncție, un pronume sau un adverb relativ ori interogativ. Locul conectivului ce aparține nivelului propoziției fiind ocupat de un conectiv aparținător nivelului frazei, în segmentul care începe cu *quam* se găsește, pe lîngă propoziția circumstanțială comparativă și o altă subordonată. Integral exprimată fraza din Nep., 12, 3, 2: *Chabrias... indulgebat sibi liberalius quam ut inuidiam uulgi posset effugere* este deci: *Chabrias... indulgebat sibi liberalius quam* [*indulgere usque eo uuir sibi poterat*] *ut inuidiam uulgi posset effugere.* Obligativitatea plasării corelativului lui *ut* în dreapta lui *quam* confirmă existența a două propoziții în acest segment, avînd în vedere că în perioada clasică construcția uzuală era cu corelativ în regentă și conjuncție în subordonată [6].

Rămîne curios faptul că segmentul care începe cu *quam ut* este considerat o singură propoziție, consecutivă, și de autorii care admit, în cazurile cînd *quam* nu este urmat de un conectiv subordonator ce aparține nivelului frazei, existența unei propoziții comparative cu predicatul omis [7]. Prin această interpretare valorarea de conectiv modal comparativ a lui *quam* este anulată. Merită, de asemenea, atenție considerentul că funcțiunea consecutivă se realizează exclusiv prin *ut* și modul conjunctiv al predicatului, nerevenindu-i lui *quam* vreun rol în această privință.

---

[6] Cf. A. Ernout–F. Thomas, *op. cit.*, p. 344; *Istoria limbii române*, I, București, 1965, p. 355.

[7] Vezi supra notele 1, 4 și infra nota 13.

3. Sînt atestate după *quam* conectivele care introduc diferite categorii de propoziţii secundare, circumstanţiale şi necircumstanţiale. Materialul lărgit, pe care-l prezentăm în continuare, ar impune, în baza interpretării adoptate de gramatici, admiterea posibilităţii de a introduce aproape toate subordonatele prin *quam* + un conectiv subordonator, ceea ce ar intra însă în contradicţie cu menţinerea consecventă a lui *quam* [8]. După cum am arătat, segmentul în discuţie, se scindează, evident, în două părţi distincte : prima, cu conectivul invariabil, expresie a funcţiunii constante, implicate de comparativul de egalitate sau de inegalitate; a doua, cu conectivul variabil în dependenţă de rolul ei sintactic.

a. Conjuncţiile subordonatoare folosite după *quam* sînt :

α. Conjuncţia *ut*, cu cele mai multe atestări în această situaţie; propoziţia pe care o introduce poate fi:

— Consecutivă: Nep., 12, 3, 2 (analizat mai sus); Cic., *Brut.*, 18, 70; id., *Or.*, 13, 41; id., *Am.*, 13, 48; T. Liv., 22, 51, 3; 40, 56, 1 etc.[9].

— Subiectivă: *quid meliust quam ut hinc intro abeam et me suspendam clanculum?* (Plt., *Rud.*, 1189; cf. şi 220; id., *Mil.*, 475—476; Cic., *Att.*, 10, 4, 8 etc.). Propoziţiile *ut hinc intro abeam* şi [*ut*] *me suspendam* nu exprimă rezultatul [10] celor formulate în propoziţia *quid melius est*, ci au rolul de subiecte ale propoziţiei comparative introduse prin *quam*, al cărei predicat este subînţeles : *est (bene)* sau *sit (bene)*. Oricare dintre cele două propoziţii introduse prin *ut* este deci corespondentul simetric al lui *quid* din prima propoziţie, după cum se poate uşor verifica prin substituirea cu partea de propoziţie corespunzătoare : *quid melius est quam* [*est mihi*] *suspendium?*

Dacă propoziţia subiectică este negativă, ea este introdusă prin *ne*: *nihil minus, quam ne egredi obsessi moenibus auderent, timeri poterat* (T. Liv., 28, 22, 12; cf. şi 3, 3, 2). Propoziţia *ne... auderent* are, ca şi *nihil*, rolul de subiect *(quam* [*poterat timeri*] *ne...)*.

— Completivă directă: *malim hercle ut uerum dicas quam ut des mutuum* (Plt., *Tri.*, 762). Întregind textul avem : *malim hercle ut uerum dicas quam* [*uelim*] *ut des mutuum.*

Dacă subordonata completivă directă este negativă, se foloseşte *ne* în loc de *ut*: *ac nihil magis uercor quam ne, cum uos pugnaueritis, Alpes uicisse Hannibalem uideantur* (T. Liv., 21, 40, 10; cf. şi 25, 24, 10).

---

8 Astfel se explică, probabil, inadvertenţa că, la Leumann—Hofmann—Szantyr, unele situaţii în care *quam* precedă o conjuncţie subordonatoare sau un pronume relativ sînt discutate în capitolul despre valorile lui *quam* (*op. cit.*, II, p. 595), dar *quam* urmat de *ut* figurează la propoziţiile consecutive (p. 641); vezi şi A. Ernout—F. Thomas, *op. cit.*, p. 346 şi 358. Prin încadrarea între propoziţiile consecutive a segmentului de enunţ care începe cu *quam ut*, este recunoscut, implicit, de gramatici că o propoziţie comparativă nu poate include un conectiv specific altei categorii de subordonate, dar se pierde din vedere faptul că nici conectivul unei circumstanţiale de mod comparative nu poate face parte dintr-o propoziţie consecutivă şi că, chiar considerîndu-l pe *quam* ca aparţinător propoziţiei în care se găseşte comparativul, lipseşte totuşi al doilea termen al comparaţiei.

9 Menţionăm această valoare sintactică înaintea celorlalte din considerentul numărului relativ mare de atestări.

10 Unii autori consideră asemenea propoziţii ca subordonate consecutive sau „completive consecutive" (vezi, de exemplu, H. Menge, *op. cit.*, p. 296 sq.; A. Ernout—F. Thomas, *op. cit.*, p. 303 sqq.; Leumann—Hofmann—Szantyr, *op. cit.*, II, p. 640 sqq.), alţii le admit ca subiective (vezi R. Kühner, *op. cit.*, II/2, p. 797; O. Riemann, *op. cit.*, p. 346 sqq.; N. Lascu, *Manual de limba latină*, [Bucureşti], 1957, p. 252).

— F i n a l ă : Sen., *Ep.*, 48, 1: *hoc mihi faciendum est, cum longiore mora opus sit, ut soluas quaestionem quam ut proponas* (sc. *quam* [*est opus mora*] *ut* [*quaestionem*] *proponas*); cf. şi Ter., *Andr.*, 161—163.

β. Sînt atestate după *quam* conjuncţiile: *quom, ubi, dum, postquam, antequam* etc., ce introduc o propoziţie c i r c u m s t a n ţ i a l ă d e t i m p, dependentă — ca şi subordonatele cu *ut* — de subordonata comparativă cu predicatul subînţeles: Plt., *Capt.*, 247: *ne me secus honore honestes quam quom seruibas mihi* (sc. *quam* [*honestabas tum*], *quum*...); Cic., *Verr.*, *act. sec.*, 4, 12, 39: *nihil ei longius uidebatur quam dum illud uideret argentum* (sc. *quam* [*uidebatur tempus,*] *dum*...); cf. şi Plt., *Amph.*, 910—911; T. Liv., 1, 56, 2; Sen., *Ep.*, 24, 21; 87, 3; 54, 5 etc. Citatul din Plt., *Capt.*, 247, documentează necesitatea întregirii propoziţiei comparative nu numai prin posibilitatea plasării în această subordonată a corelativului conjuncţiei temporale, ci şi prin imposibilitatea evidentă de a raporta forma *seruibas* la *(ne) honestes* ca verb regent, acţiunea exprimată prin *seruibas* fiind simultană şi de durată egală cu *honestabas*, predicatul subînţeles al comparativei.

γ. Conectivele propoziţiei c i r c u m s t a n ţ i a l e d e c a u z ă incluse în segmentul începător cu *quam* sînt de regulă: *quod, quia* şi *quo* [11]: *Boi... defecerunt, nec tam ob ueteres in populum Romanum iras quam quod nuper... colonias in agrum Gallicum deductas aegre patiebantur* [12] (T. Liv., 21, 25, 2; cf. şi 1, 44, 5; *Sen.*, *Ep.*, 119, 16; Luc., *Phars.*, 5, 111 sqq.). Predicatul cauzalei de după *quam* stă la conjunctiv atunci cînd ea exprimă un motiv admis numai în subsidiar, cauza principală fiind exprimată în prima parte a enunţului: *mercatoribus est aditus magis eo ut, quae bello ceperint, quibus uendant, habeant quam quo ullam rem ad se importari desiderent* (Caes., *B. G.*, 4, 2, 1; cf. şi Sall., *Cat.*, 14, 7; T. Liv., 2, 1, 7; 2, 13, 3 etc.).

Dacă în segmentul din stînga şi în cel din dreapta lui *quam* se găseşte cîte o propoziţie cauzală, conjuncţia poate fi aceeaşi în ambele, dar şi diferită. La Titus Livius se constată o preferinţă pentru *quod* în partea a doua a enunţului: *libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quicquam sit e regia potestate, numeres* (2, 1, 7; cf. şi 2, 13, 3 etc.).

δ. Cînd *quam* precedă imediat conectivul unei alte subordonate comparative, avem, de regulă, o propoziţie comparativă de inegalitate introdusă prin *quam*, cu predicatul subînţeles, şi o c o m p a r a t i v ă d e e g a l i t a t e introdusă prin *quantum*, mai rar *quomodo* sau *ut*, subordonată celei dintîi, căreia îi aparţine şi corelativul *tantum* sau *ita*: *iis plus frumenti imperabatur quam* [*tantum*] *quantum exararant* (Cic., *Verr.*, *act. sec.*, 3, 23, 57; cf. şi id., *De orat.*, 1, 167; Caes., *B. G.*, 2, 22, 1; T. Liv., 1, 35, 7; 1, 38, 5; Sen., *Ep.*, 22, 15 etc.).

ε. Urmat de *si*, *quam* avea la origine o situaţie similară cu cele prezentate mai sus; comediile lui Plautus atestă o folosire relativ frecventă a lui *quam* precedînd conjuncţia *si* după un adverb sau adjectiv la

---

[11] Cu privire la folosirea lui *quo* drept conectiv al unei propoziţii cauzale, vezi Leumann—Hofmann—Szantyr, *op. cit.*, II, p. 588, 680.

[12] Tot în comparativă intră şi corelativul cauzalei: *quam* [*defecerunt eo*].

comparativul de superioritate: *nunc qui minus seruio quam si serua forem nata?* (Plt., *Rud.*, 218); *non pluris refert quam si imbrem in cribrum geras* (id., *Pseud.*, 102). Apodoza condiționalei este propoziția: *quam* [*seruirem*], respectiv *quam* [*referat*]. Construcția se întîlnește cu aceeași valoare și la alți scriitori (cf., de exemplu, Cic., *Verr.*, *act. sec.*, 2, 10, 27; 17, 42; id., *Mil.*, 7, 17; T. Liv., 3, 38, 12; 27, 45, 3 etc.). Folosirea frecventă a lui *quam* + *si*, mai ales în contexte cu un comparativ de egalitate, exprimat sau neexprimat, a dus la contragerea celor două conective într-un singur cuvînt, astfel ajungîndu-se ca segmentul de enunț să fie considerat o propoziție care cumulează două valori circumstanțiale: comparativă și condițională.

b. În conexiune cu *quam ut* — ca substitut al său — este menționat, de regulă, în gramatici *quam* urmat de un pronume relativ[13]: *nam famae quidem ac fidei damna maiora esse quam quae aestimari possent* (T. Liv., 3, 72, 3; cf. și 9, 9, 14; 26, 12, 6; Ov., *Met.*, 6, 195 etc.). Propoziția relativă introdusă prin *quae* — cu antecedentul *ea* subînțeles în subordonata comparativă — are nuanță consecutivă (predicatul stă la conjunctiv).

Nuanța circumstanțială nu este obligatorie; sînt chiar mai frecvent atestate la unii scriitori propoziții relative atributive necircumstanțiale, precedate de *quam*, cu predicatul la indicativ: *ne qui deterius huic sit quam cui pessume est* (Plt., *Capt.*, 738; cf. și id., *Mil.*, 1293—1294; id., *Tri.*, 393; Caes., *B. G.*, 5, 1, 2; Sall., *Cat.*, 9, 4; T. Liv., 3, 16, 6; Sen., *Tranqu.*, 8, 9 etc.)[14].

Găsim atestată și o fază intermediară cu antecedentul pronumelui relativ exprimat: *euenire ea satius est quae in te uxor... cogitat irata, quam illa quae parentes propitii* (Ter., *Ad.*, 29—31; cf. și Caes., *B. G.*, 1, 52, 7; T. Liv., 1, 8, 4; Sen., *Ep.*, 24, 22; Petr., 3, 3 etc.). Prezența lui *illa* în fața lui *quae* probează că segmentul de enunț care începe cu *quam* nu constituie o singură propoziție (relativă), iar, în baza celor arătate mai sus, *quam* nefiind conectiv la nivelul propoziției, *quam illa* nu poate fi inclus nici în propoziția *euenire ea satius est*.

Antecedentul pronumelui relativ este exprimat și în formulări cu inversiune relativă. De exemplu: Caes., *B. G.*, 2, 19, 5: *neque nostri longius quam quem ad finem porrecta* [*ac*] *loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent* (sc. *neque nostri longius quam ad finem* [*ad*] *quem ...*).

Mult mai puțin numeroase sînt textele în care *quam* este urmat de un adverb relativ: T. Liv., 22, 53, 8: *nulla uerius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse* (sc. [*eo loco*] *ubi...*).

c. În situația similară cu cele analizate mai sus se găsește *quam* și atunci cînd este urmat de un pronume sau adverb interogativ. Propoziția introdusă prin acest pronume poate fi subiectivă sau completivă directă: *adeone est fundata leuiter fides, ut ubi sim, quam qui sim, magis referat?* (T. Liv., 2, 7, 10). Propoziția interogativă indirectă *qui sim* are, ca și *ubi sim*, rol de subiect pe lîngă forma impersonală *refert*,

---

[13] Vezi R. Kühner, *op. cit.*, II/2, p. 857; H. Menge, *op. cit.*, p. 347; O. Riemann, *op. cit.*, p. 431; A. Ernout—F. Thomas, *op. cit.*, p. 338.

[14] R. Kühner, *op. cit.*, II/2, p. 857, semnalează această întrebuințare a propoziției relative cu predicatul la indicativ, citînd exemplul din T. Liv., 3, 16, 6, fără a menționa însă atestarea ei și în latina arhaică.

care trebuie subînţeleasă după *quam*, în propoziţia comparativă (*quam* [*refert*]...*)*; la fel şi în Sen., *Ep.*, 28,4 : ***magis quis ueneris, quam quo, interest*** (sc. *quam* [*interest*] *quo* [*ueneris*]; cf. şi Cic., *Am.*, 12, 43), iar în : ***magis quid se dignum foret quam quid in illos iure fieri posset quaerebant*** (Sall., *Cat.*, 51, 6), ***quid*... *posset*** are rolul de completivă pe lîngă subordonata comparativă : *quam* [*quaerebant*]; cf. şi Cic., *Am.*, 12, 41 ; T. Liv., 24, 14, 4.

d. În cazurile semnalate de gramatici ca atestînd folosirea — mai ales în vorbirea cotidiană [15] — a lui *quam* în loc de *quam* urmat de un pronume relativ sau de o conjuncţie subordonatoare (*ut*, *cum*, *si* etc.), subînţelegerea conectivului presupune şi admiterea subînţelegerii cuvîntului determinat de propoziţia introdusă de acel conectiv [16]; într-un text ca : ***boni aliquid attulimus iuuentuti, magnificentius quam fuerat genus dicendi*** (Cic., *Br.*, 32, 123), trebuie subînţeles după *quam* nu numai ***quod*** [17], ci şi *id* (sc. *magnificentius quam* [*id quod*] ***fuerat genus dicendi***). La fel, şi în situaţiile în care segmentul care începe cu *quam* include ca a doua propoziţie o subordonată introdusă prin conjuncţie : Sall., *Iug.*, 24, 9 : ***nam ego quidem uellem, et haec quae scribo, et illa quae antea in senatu questus sum, uana forent potius quam miseria mea fidem uerbis faceret*** (sc. ***nam ego quidem uellem... potius quam*** [***uellem ut***] ***miseria mea...***) sau Cic., *Att.*, 1, 16, 11 : ***multo melius nunc quam reliquisti*** (sc. ***multo melius*** [***sumus***] ***nunc quam*** [***eramus tum cum***] ***reliquisti***).

3. În situaţiile discutate atît antecedentul pronumelui sau al adverbului relativ, cît şi corelativul conjuncţiei consecutive, cauzale, temporale etc. se plasează, după cum am arătat, în mod obligatoriu, după *quam*, indiciu că regenta subordonatei introduse prin oricare dintre aceste conective nu trebuie căutată în segmentul de enunţ din stînga lui *quam* — unde se găseşte comparativul —, ci în dreapta lui.

4. Economia în exprimare determină omisiuni nu numai în cazul propoziţiei comparative, introduse prin *quam*, ci peste tot unde ar putea să apară repetări : ***itaque quod Gallum facere oportebat, Romam capit*** (Sen., *Apoc.*, 6,1); ***nec est plus quod pro caede principis quam quod innocentibus datur*** (Tac., *Hist.*, 1, 30, 12; cf. şi Plt., *Tri.*, 393; Ter., *Ad.*, 29—31; Caes., *B.G.*, 1, 9, 4; 5, 13, 1 etc.). Dacă în textele citate, nimeni nu pune semnul întrebării existenţa propoziţiilor : *itaque* [*id fecit*] şi ***quod pro caede principis*** [***datur***], se impune, în baza aceluiaşi procedeu, şi admiterea circumstanţialei comparative *quam* [***id*** *est*].

5. C o n c l u z i i. 1. În segmentul de enunţ care începe cu *quam*, urmat de o conjuncţie subordonatoare, un pronume ori un adverb relativ sau interogativ, se pot distinge două propoziţii subordonate : a. prima, introdusă prin *quam*, este o modală comparativă de egalitate sau de inegalitate, depinzînd de propoziţia în care se găseşte adjectivul sau adverbul la gradul comparativ (sau orice cuvînt ce include ideea de comparativ); predicatul comparativei este omis, fiind acelaşi cu al regentei; b. a doua

---

[15] Vezi Leumann—Hofmann—Szantyr, *op. cit.*, II, p. 594, 826.

[16] La A. Draeger, *Historische Syntax der lateinischen Sprache*, II, Leipzig, 1878, p. 620, găsim precizarea : „după un comparativ *quam* formează o b r a c h i l o g i e la Liv., 3, 16, 5 *maiore quam uenerint silentio abituros* (= quam id esset cum quo uenerint)".

[17] Cum susţin Leumann—Hofmann—Szantyr, *op. cit.*, II, p. 826.

propoziţie secundară, care poate fi : subiectivă, completivă, consecutivă, finală, temporală, cauzală, comparativă, condiţională, atributivă, este introdusă prin conectivul din dreapta lui *quam* şi subordonată primei propoziţii a segmentului.

2. Indicaţiile din gramatici sînt insuficiente şi susceptibile de corective, nu numai din motivul că segmentul în discuţie este considerat o singură propoziţie, ci şi pentru că nu sînt semnalate toate conectivele care pot urma nemijlocit după *quam* cu diferitele lor valori sintactice.

3. Se constată o inconsecvenţă în interpretarea fenomenului, în sensul că, în timp ce în cazul lui *quam* urmat de *si*, unde, din cauza frecvenţei după o expresie a egalităţii, *quam* a ajuns să se sudeze cu conjuncţia condiţională, se admite, pentru propoziţia introdusă prin *quasi*, cumulul a două valori sintactice (propoziţia fiind considerată comparativă condiţională), în situaţiile în care *quam* este urmat de alte conective subordonatoare şi o asemenea sudare nu este atestată, fiecare conectiv funcţionînd separat, segmentul e considerat ca o propoziţie cu valoare unică, stabilită, de regulă, pe baza conectivului al doilea.

À PROPOS DE *QVAM* SUIVI D'UN CONNECTIF DE SUBORDINATION

(RÉSUMÉ)

Dans le segment d'énoncé qui commence par *quam* suivi immédiatement d'une conjonction de subordination, d'un pronom ou d'un adverbe relatif ou interrogatif, il faut distinguer non pas une seule mais deux propositions subordonnées : (a) l'une, introduite par *quam*, est une proposition comparative (comparaison d'égalité, de supériorité ou d'infériorité) dépendant de la proposition dans laquelle il y a un adjectif ou un adverbe au comparatif (ou un verbe de sens comparatif) ; le prédicat de cette proposition comparative est supprimé, étant le même que celui de la principale (c'est un cas de syllepse) ; (b) la seconde proposition du segment, introduite par le connectif placé après *quam*, est subordonnée à la proposition comparative.

Les considérations suivantes viennent à l'appui de cette interprétation :

1. L'existence nécessaire d'un deuxième terme de la comparaison dans les situations mentionnées, ce qui justifie la présence de *quam* qui serait autrement superflu.

2. *Quam* est connectif non pas au niveau de la phrase simple mais au niveau de la phrase complexe ; son emploi indique l'existence d'une proposition comparative avec un prédicat exprimé ou sous-entendu (ce qui est admis par quelques grammairiens). Le fait que le cas du nom du segment placé après *quam* est le même que celui qu'on a dans le segment qui precède *quam* n'est donc pas imposé par la fonction de complément du comparatif ; l'identité casuelle s'explique par l'existence de la même fonction syntaxique vis-à-vis du verbe dans les deux propositions, même si le prédicat de la comparative est sous-entendu (cf. p. ex., Sall, *Iug.*, 10,5).

Le rôle de *quam* ne change pas quand il est suivi immédiatement d'un connectif qui amène une proposition subordonnée; c'est pourquoi, dans ces situations, on doit distinguer deux propositions subordonnées dans le segment d'énoncé commençant par *quam*, comme nous l'avons déjà dit.

3. Des faits exposés dans le présent article il resulte que de nombreux connectifs de subordination sont attestés en succession immédiate après *quam* : (a) la conjonction *ut*, rattachant une proposition consécutive (Nep, 12, 3, 2), complétive — jouant le rôle de sujet (Plt. *Rud*, 1189; T. Liv., 28, 22, 12) ou d'objet (Plt., *Tri.*, 762; T. Liv., 21, 40, 10), —une proposition finale (Sen., *Ep.*, 48, 1); les conjonctions (temporelles et causales) : *quum, ubi, dum, postquam, antequam, quod, quia* etc. (Plt., *Capt.*, 247; T. Liv., 1, 25, 2); les connectifs *quantum, quomodo, ut* etc. qui introduisent une proposition comparative d'égalité (Cic., *Verr.*, *act. sec.*, 3, 23, 57); la conjonction *si* (Plt., *Rud.*, 218); (b) un pronom ou un adverbe relatif introduisant une proposition relative dont le verbe est au subjonctif lorsqu'elle exprime une conséquence (T. Liv., 3, 72, 3) ou à l'indicatif si ce rapport manque (Ter., *Ad.*, 29 — 31); (c) un pronom ou un adverbe interrogatif servant de terme introducteur d'une interrogation indirecte ayant le rôle de sujet ou d'objet (T. Liv., 2, 7, 10; Sen., *Ep.*, 28, 4; Sall., *Cat.*, 51, 6).

Étant donnée cette grande variété de connectifs qui peuvent suivre immédiatement *quam*, on devrait admettre en vertu de l'interprétation du segment comme une seule proposition — interprétation adoptée par les ouvrages de spécialité — la possibilité d'introduire presque toute proposition subordonnée par *quam* + un connectif de subordination, ce qui serait cependant en contradiction avec la présence constante de *quam*. Il y a d'ailleurs des inadvertances en ce qui concerne l'interprétation du segment en question; celui-ci est rangé dans quelques grammaires en partie parmi les propositions comparatives, en partie parmi les consécutives et relatives, alors que pour le segment commençant par *quam si* (devenu *quasi*) l'on admet une double valeur syntaxique, la proposition étant considérée comme comparative conditionnelle.

4. Dans les situations ci-dessus l'antécédant du pronom ou de l'adverbe relatif, aussi bien que le corélatif de la conjonction consécutive, causale, temporelle etc. doit obligatoirement être placé après *quam*, ce qui indique que c'est à droite de *quam*, et non pas à sa gauche où se trouve le comparatif, qu'il faut chercher la proposition qui régit la subordonnée introduite par n'importe quel connectif de subordination précédé immédiatement par *quam*.

5. On constate dans quelques cas une inadvertance quant au temps du verbe du segment qui précède *quam* et de celui qui lui succède, de sorte qu'il serait impossible d'établir un rapport de subordination de l'un à l'autre; en réalité, c'est justement le prédicat sous-entendu de la proposition comparative qui régit le verbe exprimé à droite de *quam* (voir p. ex. Plt., *Capt.*, 247).

6. L'économie d'expression détermine des omissions non seulement dans les propositions comparatives, mais partout ailleurs où il y aurait des répétitions (cf. p. ex. Sen., *Apoc.*, 6, 1; Tac., *Hist.*, 1, 30, 12 etc.).